

УДК 017.4+018.4+019.4](430)(091)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.2(295).3-10

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Книготорговельна бібліографія Німеччини

У статті розглянуто окремі аспекти розвитку книжкової індустрії Німеччини, зокрема книгорозповсюдження й становлення книготорговельної бібліографії. Аналіз джерельної бази свідчить, що, попри значний досвід книговидавців і книгорозповсюджувачів Німеччини, в українському дослідницькому полі замало уваги приділено історії та сучасності книготорговельної бібліографії цієї країни.

Проаналізовано історію формування каталогів, розпочинаючи від оголошень мандрівних книгопродавців, ярмаркових каталогів XVI ст., зокрема франкфуртського та лейпцизького; бібліографічних каталогів, що відбивали пропозиції аукціонів і антикварних крамниць XVII ст., перших спеціалізованих книготорговельних періодичних видань XVIII ст., "каталогів гуртового асортименту" та "складських каталогів" середини XIX ст. до сучасних покажчиків у різноманітних форматах.

Висвітлено діяльність Біржового союзу німецьких книгопродавців, заснованого 1824 р. у Лейпцизі, що посідає особливе місце в історії книготорговельної бібліографії Німеччини, а також Німецької бібліотеки в Лейпцизі, діяльність якої ознаменувала початок важливого етапу в розвитку національної бібліографії, основним результатом якого стало створення єдиної системи бібліографічних покажчиків.

Ключові слова: книготорговельна бібліографія; видавнича бібліографія; теорія бібліографії; історія книготорговельної бібліографії; каталоги книг; зарубіжна бібліографія

Об'єкт дослідження — книготорговельна бібліографія Німеччини.

Предмет дослідження — історичні етапи становлення книготорговельної бібліографії Німеччини та специфіка її подальшого розвитку в умовах автоматизації інформаційно-бібліографічних процесів.

Мета дослідження — аналіз тенденцій розвитку книготорговельної видавничої бібліографії в Німеччині.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. Ярмаркові оголошення та каталоги. Як свідчить історія, Німеччина є батьківщиною книготорговельної бібліографії, що своєю появою зобов'язана виникненню книгодрукування в цій країні. Першими зразками вважають оголошення (у формі плаката чи афіші) мандрівних книгопродавців. Рекламні повідомлення наклеювали на найпомітніших місцях, текст зазвичай був друкованим, а назви книг й адресу книгопродавця вписував від руки. Перелік пропонованих видань не перевищував 20 назв.

У XVI ст. історія книготорговельної бібліографії Німеччини позначена появою так званих ярмаркових каталогів, що виходили з певною періодичністю та навіть мали вагоме міжнародне значення. Уперше вони з'явилися на Франкфуртському ярмарку, що тоді виконував роль світового центру книжкової торгівлі. Ініціатива видання таких покажчиків належала аугсбурзькому книгопродавцеві Г. Віллеру. Каталоги Віллера і його спадкоємців виходили друком щорічно від 1564 р. до 1627 р. Укладачі систематизували книги передусім за мовами, а в межах мов — за науками. Слід зауважити, що бібліографічні описи були недосконалими: після заголовка в родовому відмінку зазначали прізвище автора, а місце видання й видавництво часто не вказували [1].

У той період виходили друком і покажчики інших фірм — конкурентів Віллера. Від 1577 р. аугсбурзькі фірми І. Ербена й Т. Лутса також розпочали випускати ярмаркові каталоги, методика підготовки яких (систематизація та опис) цілком збігалася з виданнями Віллера.

Унаслідок запеклої боротьби, що точилася між радою Франкфурта-на-Майні та імператорською книжковою торгівлею, котра намагалася всіляко обмежити продаж на ярмарку антикатолицької літератури, адміністрація міста від 1598 р. взялася самостійно видавати регулярні офіційні ярмаркові каталоги. В порівнянні з віллерівськими описи книг були досконалішими і певним чином уніфікованими, адже упорядники майже завжди зазначали місце видання й видавництво. Книги класифікували спочатку за науками, а всередині них — за мовами.

Тридцятилітня війна послабила позиції та значення Франкфуртського ярмарку, натомість пріоритетне місце посів Лейпцизький. Місцеві книгопродавці, зокрема Г. Гроссе та його спадкоємці, мусили укладати власні каталоги, що тривалий час і в описі, і в систематизації наслідували принципи франкфуртських. "Щодо бібліографічної оцінки ярмаркових каталогів, — вважає німецький історик бібліографії Г. Відманн, — насамперед вони були спрямовані на рекламу та продаж і аж ніяк не на повноту".

Лейпцизький ярмарок мав свій "Каталог нових книг, виставлених для продажу на осінньому ярмарку у Франкфурті-на-Майні та Лейпцизі" (Catalogus novus librorum, qui nundinis autumnalibus Francofurti ad Moenum et Lipsiae anno celebratis noviter impressi venales expositi fuerunt). Уперше покажчик видав Г. Гроссе ще 1594 р., а після його смерті справу продовжили сини й інші книгопродавці аж до 1860 р.

Спочатку лейпцизький каталог був звичайним передруком франкфуртського. Докладніша систематизація та часткові зміни в описі книг мали певним чином приховати плагіат, тому від 1598 р. було започатковано самостійний розділ, що охоплював відомості про книги, репрезентовані на Лейпцизькому ярмаркові й відсутні на Франкфуртському, а від 1694 р. у покажчик вносили видання обох ярмарків [2].

Віддзеркалення і облік книг у каталогах Лейпцизького та Франкфуртського ярмарків були неповними й неточними. Чимало видань, нерозпроданих на попередніх ярмарках, із комерційних міркувань вносили в каталог наступного заходу, але вже під іншим заголовком. Однак, попри ці недоліки, ярмаркові каталоги поклали початок багатьом традиціям німецької книготорговельної бібліографії. По-перше, ці видання вважають первинними списками книжкових новинок, що періодично виходили друком упродовж понад двох століть. По-друге, у процесі їх підготовки та видання усталювалася методика бібліографування, багато принципів і елементів якої зберігаються в німецькій бібліографії й донині. По-третє, в ярмаркових каталогах XVI ст. уперше публікували перспективну бібліографічну інформацію. І нарешті, ці покажчики стали основою для створення найбільших репертуарів німецької книги XX ст.

2. Період диференціації книготорговельної діяльності. У XVII ст. у Німеччині з'явилися перші видавці (Verleger), які спеціалізувалися на пошуку й відборі творів, їх перекладах і редагуванні, а також підготовці до друку. У той період книготорговельна діяльність диференціювалася, поступово знизилася роль мінової книжкової торгівлі (Tauschhandel). Разом із роздрібними книгопродавцями діяли так звані коміснери (Kommissionsgeschäft), які виконували посередницькі функції між видавцями та книгопродавцями. Так було створено передумови для подальшого розвитку, посередницької (Zwischenbuchhandel), а згодом і гуртової книжкової торгівлі (Barsortiment).

У процесі формування роздрібної книжкової торгівлі виокремилася антикварна (Antiquariat), що передбачала скуповування й продаж уживаних книг і спеціалізувалася на певній галузі знання. Однією з форм антикварної книжкової торгівлі стали аукціони (Versteigerung), де пропонували дорогі та рідкісні книги чи цілі бібліотеки й колекції. Розвиток аукціонної й антикварної книжкової торгівлі був неможливим без створення бібліографічних каталогів, що відбивали пропозиції аукціонів і антикварних книгарень. Історично доведено, що франкфуртський бургомістр Конрад фон Уффенбах став першим, хто продав власну велику бібліотеку за допомогою антикварного каталогу, виданого 1729 р. у чотирьох томах із зазначенням точних цін.

У 1795 р. вийшов друком перший антикварний каталог лейпцизького книгопродавця І. Г. Брайтгопфа (Bibliothecae Johann Gottloba Immanuel Breitkopf) у двох томах, що охоплював 19 511 назв. Матеріал у

каталозі було систематизовано традиційно — за науками. Бібліографічні описи докладно копіювали титульний аркуш пропонованих книг й містили вказівку на їхні ціни [3].

Дослідник Б. Вендт, який ґрунтовно вивчав німецькі аукціонні й антикварні каталоги крізь призму історичного розвитку, окрім об'єктивної потреби, пов'язує їх появу "з наявною практикою бібліографічної діяльності в книжковій торгівлі". Як характерну ознаку антикварних каталогів науковець вирізняє обов'язкове зазначення ціни кожної книги, тоді як прибуток від аукціонів, за його твердженням, залишався справою випадку.

3. Біржовий союз німецьких книгопродавців. В останню чверть XVIII ст. було засновано перші спеціалізовані книготорговельні періодичні видання: журнали та газети. Перші оголошення про книги стали публікувати в газетах приблизно від середини XVII ст., у журналах — дещо пізніше, від 1690 р. У той період багато видавців з цією метою використовували останні сторінки чи обкладинки своїх періодичних видань, і ця практика була доволі поширеною.

Розвиток книготорговельної бібліографії в Німеччині наприкінці XVIII — у XIX ст. тісно пов'язаний з іменами лейпцизьких книгопродавців В. Хейнзіуса і Й. Хінрікса. Перший започаткував укладання ретроспективних бібліографічних покажчиків, другий — систему взаємодоповнювальних і взаємозв'язаних поточних бібліографічних видань, що виходили з певною періодичністю.

Бібліографічні праці В. Хейнзіуса та Й. Хінрікса, а також Х. Г. Кайзера й Д. Георга значно вплинули на специфіку і традиції не лише книготорговельної, а й національної бібліографії.

Особливе місце в історії книготорговельної бібліографії Німеччини належить Біржовому союзу німецьких книгопродавців (БСНК) (Börsenverein der Deutschen Buchhändler), заснованому 1824 р. у Лейпцизі. БСНК об'єднав видавців і книгопродавців німецьких держав, а також представників книжкової торгівлі Австрії та німецьких кантонів Швейцарії. Від початку діяльності Біржовий союз став потужною професійною організацією, що суттєво впливала на розвиток німецької книготоргівлі й видавничої справи, вела активну боротьбу проти незаконного передруку та цензури, брала участь у формуванні законодавчого поля авторського й видавничого права. Проте найвагомішим аспектом діяльності організації стало видання від січня 1834 р. "Біржового листка німецької книжкової торгівлі" (БЛНКТ) (Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel).

У журналі публікували різноманітну інформацію про події у сфері книговидавання та книжкової торгівлі країни. Відділ оголошень друкував повідомлення від видавництв про заплановані й наявні у продажу книги, інформацію від антикварів щодо книжкових раритетів чи розшукуваних видань, а також попередження про зміну роздрібних цін. Окрім цього, "Листок" подавав відомості про книготорговельні й книговидавничі фірми, висвітлював реформи у книжковій галузі. Ця

інформація служила основою для укладання "Адресної книги німецької книжкової торгівлі", котру Біржовий союз випускав від 1888 р.

У циркулярі книгопродавця Г. Ф. Хеера з міста Тіссена від 31 грудня 1822 р. зазначено: "Хоча ми вже вирішили мати загальний книготорговельний "Біржовий листок", чому ми так довго зволікаємо з його випуском, в якому відчувається наполеглива потреба". Видання "Біржового листка" обговорювали на загальних зборах членів БСНК 1826 р., але через різні причини його випуск постійно відкладали. У 1833 р. ініціативу видання "Листка" перебрав у свої руки голова Союзу книгопродавців Лейпцига Ф. Флейшер, що підтримував плани та програму О. А. Шульца, відповідального редактора у видавництві Ф. А. Брокгауза. 1 грудня О. А. Шульца призначили головним редактором "Листка", а 12 грудня було надруковано пробний примірник.

Перший номер нового журналу побачив світ 3 січня 1834 р. і налічував вісім сторінок. "Листок" містив статтю О. А. Шульца з викладом програми видання, а також анонімний матеріал "Значення німецької книжкової торгівлі, особливо в новітній час" [3]. Окрім того, на двох сторінках було надруковано оголошення про книги, інформацію щодо книгообміну та розшукуваних видань, а також пропозиції книжкових аукціонів.

У 1835 р. "Біржовий листок" перейшов у власність Біржового союзу німецьких книгопродавців, але контроль за опублікованими матеріалами й управління, як і раніше, здійснювали члени Союзу книгопродавців Лейпцига. Прибуток від видання розподіляли на три рівні частини: Біржовому союзу, в касу біржового будівництва і Союзу лейпцизьких книгопродавців. Від 1835 до 1844 р. на титульному аркуші було зазначено: "Офіційний листок Біржового союзу".

Наприкінці 1844 р. Біржовий союз розірвав угоду із лейпцизькими депутатами, і в першому номері за 1845 р. в "Офіційній частині" було надруковано звернення його правління, в якому повідомлялося, що віднині "Біржовий листок" виходить "під винятковою відповідальністю його редактора". Спочатку БЛНКТ друкували раз на місяць, згодом — щоквартально, 1837 р. — двічі на тиждень. Від 1838 р. у період проведення ярмарків (два тижні) "Листок" виходив щодня, крім неділі. Від липня 1852 р. покажчик друкували тричі на тиждень, а від 1867 р. — в усі робочі дні.

БЛНКТ мав стати органом видавничої та книготорговельної справи. Передбачалося, що на сторінках журналу друкуватимуть інформацію про найважливіші події в галузі книговидання й книжкової торгівлі Німеччини та інших країн. Після публікації "Пропозицій про майбутнє розташування та устрій «Біржового листка»" 1844 р. його структура складалася з офіційної частини (оголошення офіційного характеру) та неофіційної ("новини іноземної літератури" й оголошення). Від п'ятого випуску постійним розділом став "Покажчик новинок, що з'явилися в німецькій книжковій торгівлі" (Verzeichnis im Deutschen Buchhandel Erschienen Neuigkeiten) з відомостями про нові видання, котрі можна було придбати у книгопродавців Лейпцига [2].

Як зауважує К. Симон, "розташування матеріалів в "Покажчику новинок" було пристосовано винятково до потреб книжкової торгівлі й здійснювалося за абеткою видавничих підприємств, що максимально спрощувало інформацію про продукцію", котра насамперед цікавила книгопродавців. Матеріали "Покажчика" слугували основою для нових бібліографічних видань Й. Хінрікса — тижневика "Загальна бібліографія Німеччини" та "Квартального каталогу всіх новин у галузі літератури в Німеччині", де бібліографічні записи було розташовано в алфавітному та систематичному (за науками) порядках.

Виняткове значення для розвитку німецької книжкової торгівлі й книготорговельної бібліографії мали так звані каталоги гуртового асортименту, що з'явилися в середині XIX ст., або складські каталоги, котрі друкували з метою інформування роздрібних книгопродавців про готівковий асортимент для можливого замовлення книг.

Перші складські каталоги було укладено двома найбільшими гуртовими фірмами: "Гуртова торгівля Ф. Волькмара" (Лейпциг і Берлін; у Штутгарті спільно з фірмою "А. Кох і К^о") і "Гуртова торгівля К. Ф. Коелера" (Лейпциг; у Штутгарті спільно з фірмою "Нефф і Коелер"). У першому виданні покажчика Ф. Волькмара (1850) відбито лише 90 назв, але він став настільки популярним, що фірма випускала його щорічно, постійно розширюючи пропонований асортимент. Каталог 1880 р. охоплював уже 9 тис. назв, 1900 р. — 25 тис., 1910 — 80 тис. Бібліографічні описи мали всі необхідні елементи (автор, назва, вихідні дані, обсяг, формат і ціна) та були розміщені у двох великих розділах: "Покажчик назв" і "Покажчик предметних рубрик". Уперше вийшов допоміжний "Покажчик серійних видань" (Sammlungen або Bibliotheken) [2].

Складський каталог Ф. Волькмара став "найважливішим бібліографічним інструментом німецької книжкової торгівлі", необхідним кожному книгареві та видавцеві в повсякденній роботі. Окрім суто бібліографічної функції, як наголошував Г. Пфайфер — автор одного з підручників з організації книжкової торгівлі, "складські каталоги були важливим засобом реклами й підтримки читацьких інтересів". Видання складських каталогів заклало основи одного з найважливіших напрямів книготорговельної бібліографії — підготовки та випуску каталогів Books in Print [4].

Для забезпечення потреб покупців в інформації про книги, що продаються, "Гуртова торгівля Ф. Волькмара" випустила спеціальний "Німецький літературний каталог" (Deutscher Literatur Katalog), за структурою та змістом повністю схожий із попереднім, за винятком вказівки цін на видання. У покажчику наводили лише роздрібні ціни. У 1877 р. фірма оприлюднила перший "Різдвяний каталог" (Weihnachtskatalog). Паралельно з універсальними "асортиментними" каталогами в німецькій книжковій торгівлі з'являлися й так звані спеціальні, або тематичні (Fachkatalog), адресовані покупцям, що містили бібліографічні відомості про книги певної тематики, здебільшого про літературно-художні твори.

4. Створення єдиної системи бібліографічних покажчиків. Заснування 1912 р. Німецької бібліотеки в Лейпцизі (Deutsche Bücherei) ознаменувало початок наступного етапу розвитку німецької бібліографії, головним досягненням якого стало створення єдиної системи бібліографічних покажчиків. Сконцентрувавши у своїх руках випуск видань поточної національної бібліографії (ПНБ), 1931 р. бібліотека ініціювала випуск нової серії "Німецької національної бібліографії", реєструючи видання, що не надходили на книжковий ринок. Покажчик поклав початок принципово новому бібліографічному обліку національної друкованої продукції [4].

"Біржовий листок німецької книжкової торгівлі", як і раніше, залишався важливим друкованим органом Біржового союзу. Значну увагу в журналі приділяли організаційним питанням: оперативно подавали відомості про книготорговельні й книговидавничі фірми, реорганізацію наявних і створення нових підприємств, фіксували зміни у книжковій індустрії. Ця інформація, як зазначалося вище, стала основою для укладання "Адресної книги німецької книжкової торгівлі", що виходила друком від 1888 р. (раніше видання належало фірмі О. А. Шульца в Лейпцизі). У спеціальній постанові Біржового союзу було визначено правила прийому в "Біржовий листок" і "Адресну книгу": фірма повинна була відкрити в Лейпцизі книготорговельне представництво, взяти на себе зобов'язання з дотримання торговельних правил, мати книгарню тощо. Окремо було розроблено правила прийому для видавців і книгопродавців.

У 1928 р. Біржовий союз переглянув статут і вніс певні зміни. Основними напрямками діяльності стали: налагодження ділових відносин на пільгових умовах, визначення загальноприйнятих норм взаємодії, підготовка й випуск спеціальних посібників для книгопродавців, організація їх навчання і підвищення кваліфікації. Восени того самого року Біржовий союз відкрив Німецьку книготорговельну школу.

Ще напередодні Другої світової війни БЛНКТ припинив публікувати списки новинок книжкового ринку, що пояснювалося, по-перше, ефективною організацією поточного бібліографічного обліку, а по-друге, ускладненням умов роботи Біржового союзу через режим фашистської диктатури в Німеччині. Замість демократичних правил, що діяли в організації, було введено так звані керівні принципи. Закон Імперської палати словесності від 22 вересня 1933 р. примусово закріпив на державному рівні об'єднання всіх книгопродавців під її орудою. Біржовий союз продовжував функціонувати лише завдяки високому міжнародному авторитетові.

Після падіння фашистської диктатури територію Німеччини було розділено на чотири зони окупації: радянську, американську, англійську та французьку. Внаслідок об'єднання трьох останніх у вересні 1949 р. утворено Федеративну Республіку Німеччину (ФРН), а в жовтні — Німецьку Демократичну Республіку (НДР). Відтоді книготорговельна бібліографія, як і книжкова справа загалом, в обох німецьких державах

розвивалася самостійно, відбиваючи політичні й соціально-економічні умови та водночас спираючись на традиції у сфері бібліографічного обліку.

Провідною бібліотечно-бібліографічною установою НДР залишилася Німецька бібліотека в Лейпцизі. У Західній Німеччині у вересні 1947 р. було засновано Німецьку бібліотеку у Франкфурті-на-Майні.

У Східній Німеччині Біржовий союз було ліквідовано, а його видавництво 1946 р. націоналізовано й перейменовано на "Видавництво з книго- та бібліотекознавства" (ВКБ) (Verlag für Buch- und Bibliothekskunde). Водночас "Біржовий листок" продовжував виходити. І лише за кілька десятків років, у червні 1971 р., діяльність Біржового союзу в НДР було відновлено [1].

У ФРН утворенню загальнодержавного Біржового союзу передувала організація регіональних товариств, члени яких 1948 р. об'єдналися в Біржовий союз німецьких товариств видавців і книгопродавців у Франкфурті-на-Майні. У 1955 р. його було перейменовано на Біржовий союз німецької книжкової торгівлі та внесено в "Покажчик союзів міста".

Ще в серпні 1945 р. американська адміністрація видала ліцензію на випуск БЛНКТ у Вісбадені. Згодом редакція журналу переїхала у Франкфурт-на-Майні. Спочатку покажчик виходив щомісячно, від березня 1946 р. — раз на два тижні, від серпня 1948 р. — щотижня, від лютого 1949 р. — двічі на тиждень.

Питання видавничої справи й книжкової торгівлі у Східній Німеччині перебували в компетенції Головного управління у справах видавництва Міністерства культури. А у ФРН проблемами книговидавання з боку Федерального уряду опікувалося Міністерство економіки.

Оминаючи подробиці розвитку бібліографії в книжковій торгівлі, її характерні особливості в НДР і ФРН, зауважимо лише про те, що у Східній Німеччині книготорговельна бібліографія мала всі ознаки централізованої державної системи. У ФРН формування бібліографічної моделі відбувалося в цілковито інших політико-економічних умовах. Попри панування приватного підприємництва у сфері книжкового бізнесу в Західній Німеччині, було сформовано централізовану систему інформаційно-бібліографічного забезпечення. Важливо зрозуміти, що об'єднання німецьких держав означало приєднання Східної Німеччини до Західної, а отже перебудові підлягала й видавнича і книготорговельна галузь НДР та її адаптація до нових економічних умов.

На відміну від Великої Британії та США, в Німеччині усталилася інша практика видавничої та книготорговельної бібліографічної діяльності, що не є прерогативою однієї фірми, а здійснюється громадською, професійною організацією. Іншою важливою особливістю є й те, що значне місце в системі видавничої та книготорговельної бібліографії Німеччини посідають національні бібліографічні покажчики, тобто видавці й книгопродавці активно використовують матеріали національного поточного бібліографічного обліку у професійній діяльності.

Основним виданням, що інформує про новинки, котрі вийшли у світ, є бюлетень "Німецька національна бібліографія" (ННБ) (Deutsche National Bibliographie), що виходить раз на тиждень зусиллями Об'єднання книгопродавців (Buchhändler-Vereinigung GmbH). ННБ готують фахівці Німецької бібліотеки, що об'єднала обидві національні бібліотеки (у Лейпцизі та Франкфурті-на-Майні) і Німецької музичної бібліотеки (Deutsches Musikal Archiv).

З одинадцяти серій ННБ особливе значення для фахівців книжкового ринку має "Серія А", в якій реєструють видання, котрі надходять у книжкову торгівлю (Reihe A. Monographien und Periodika des Verlagsbuchhandels). Власне, у назві серії, як і раніше (від 1931 р.), зберігається вказівка на умови поширення — "книжкова торгівля". У "Серії В" реєструють видавничу продукцію, що не надходить у книжкову торгівлю (Reihe B. Monographien und Periodika außerhalb des Verlagsbuchhandels). Періодичність випуску серій — щотижнева.

Значну частину зазначених покажчиків ННБ книгопродавці Німеччини використовують у повсякденній роботі. В усіх довідниках і підручниках з книжкової торгівлі їх перелік наведено в першому і обов'язковому розділі довідкової (службової) бібліотеки під назвою "Найважливіший засіб орієнтації для книгопродавця в океані книг".

Основним завданням формування всіх серій є облік видань, що виходять. Виняток становить лише "Серія N", що містить бібліографічну інформацію про видання, заплановані до випуску німецькими видавництвами на майбутні чотири тижні. Матеріали цієї серії служба "Каталогізація у виданні" (Cataloging in Publication, CIP) Німецької бібліотеки готує спільно з редакцією ВКБ Об'єднання книгопродавців [1].

Формування серії відбувається на основі інформації, що надходить від видавництв Німеччини, Австрії й частково Швейцарії. У серію не вносять відомості про нотні та музичні видання, шкільні підручники й карти, котрі наводять у відповідних серіях ННБ.

На основі угоди між бібліотекою та редакцією ВКБ для оформлення видавничого повідомлення про заплановані до випуску книги розроблено спеціальну форму бланка (Titelmeldung), котру також використовують і для оформлення бібліографічних відомостей покажчика ВКБ.

Заповнені відповідно до вимог повноти бібліографічних відомостей, ці бланки видавці надсилають у Німецьку бібліотеку, а звітти — у редакцію ВКБ. Назви запланованих видань, що анонсуються, можуть вносити в "Покажчик книг", що є в наявності, лише за умови відповідної заявки видавництва.

Бібліографічні описи "Серії N" охоплюють такі елементи: прізвища авторів і всіх осіб, залучених до підготовки видання (редактори, перекладачі, укладачі, ілюстратори й фотографі); повний заголовок книги з усіма підзаголовними даними; місце видання та видавництво; формат; назва серії й номер випуску в серії; ISBN і ISSN видання. Місце для вказівки кількісної характеристики та ціни залишається вільним, але обов'язково зазначають місяць і рік видання.

Служба CIP привласнює кожному виданню номер, що складається з абrevіатури CIP і оголошеного року випуску, номера випуску "Серії N" і порядкового номера опису книги в цьому випуску. Крім того, опис обов'язково доповнюють ідентифікаційним номером Німецької бібліотеки, назвою предметної рубрики і ключовим словом. Систематизують бібліографічні описи за класифікаційною схемою бібліотеки, що становить основу національних Правил алфавітної каталогізації (Regeln für die alphabetische Katalogisierung, RAK).

Випуски "Серії N" використовують не для оформлення замовлення, а як джерело відомостей про заплановані видання, необхідні для формування книготорговельного асортименту. Отже, серія виконує функцію зведених тематичних планів випуску, спроби видання яких є і у вітчизняній практиці книжкової справи.

Бібліографічна інформація сигнального характеру, котру створюють для обліку продукції, що виходить, та її бібліографічної реєстрації, є, як зазначалося, змістом більшості серій "Німецької національної бібліографії". У книжковій справі Німеччини вони є найавторитетнішими і єдиними джерелами відповідної інформації для всіх категорій споживачів — видавців, бібліотекарів, книгопродавців, читачів і покупців. У цьому полягає основна специфіка німецької книготорговельної бібліографії.

ННБ має піврічні, річні й п'ятирічні кумуляції, що забезпечує потреби читачів і книгопродавців, котрі використовують національний бібліографічний покажчик як авторитетне джерело інформації про видання, що виходять. Наявність спеціальної серії ННБ пояснює відсутність відповідного розділу в "Біржовому листку", який основну увагу приділяє професійним проблемам книжкового бізнесу. На його шпальтах публікується велика кількість статей із вузлових напрямів розвитку галузі, з найактуальніших питань книговидання і книжкової торгівлі як в Німеччині, так і за кордоном, статистичні дані щодо книгодрукування й споживання тощо. Журнал, як і раніше, є друкованим органом Біржового союзу — Національної асоціації книгопродавців Німеччини. Серед її членів налічується понад 2000 видавництв, 4202 книгарні, понад 80 гуртових і посередницьких фірм, 250 торговельних представників видавництв. Видавців заохочує до співпраці рекламна знижка в журналі, що для членів союзу становить 50%, а книгопродавці отримують знижки під час замовлення видань.

Бібліографічну інформацію в журналі репрезентовано здебільшого рекламними оголошеннями видавничих і книготорговельних фірм, що зумовлено відсутністю уніфікації бібліографічних даних, але обов'язково наведено прізвища авторів, заголовки, кількість сторінок і ISBN.

Кілька разів на рік виходять спеціальні номери журналу, конволюти видавничих каталогів, в яких відбито заплановані до випуску видання й ті, що є в наявності. Ці випуски обов'язково готують до Міжнародного книжкового ярмарку у Франкфурті-на-Майні, до Різдва й щоосені. Традиції видання спе-

ціальних номерів дотримувалися і в редакції східного "Біржового листка", на базі якого 1991 р. засновано журнал "Книжковий тиждень" (Buchwoche), орієнтований на актуальні проблеми національного та закордонних книжкових ринків, особливо у країнах Східної Європи. Структура та оформлення нового журналу повністю повторюють колишній "Біржовий листок".

Особливе місце в системі бібліографічних посібників німецької книжкової торгівлі посідають покажчики, що інформують про книготорговельний готівковий асортимент. Першу позицію за повнотою охоплення посідає "Покажчик книг", що є в наявності (Verzeichnis Lieferbarer Bücher, VLB), котрий від 1971 р. випускало мюнхенське Видавництво з документації, а згодом — Об'єднання книгопродавців у Франкфурті-на-Майні. Перше видання VLB складалося з двох томів. Упродовж наступних десятиліть не лише збільшувався обсяг каталогу, а й трансформувалася його структура, відповідно до розвитку новітніх технологій. Зокрема, 29-те видання каталогу (2000) охоплювало такі покажчики: "Автори. Назви. Ключові слова" (Autoren. Titel. Stichwörter) у 8-ми т.; "Предметних рубрик" (Schlagwort-Verzeichnis) у 7-ми т.; "ISBN Index"; "Весняне доповнення" (Ergänzungsband Frühjahr); "ISBN Index" до "Весняного доповнення" [3].

Загальний обсяг покажчика VLB становить 17 томів, в яких зібрано бібліографічні описи 830 тис. назв різних видів видань понад 15,5 тис. видавничих компаній, фірм і організацій.

Бібліографічні записи в першому покажчику, що розташовані за єдиною абеткою прізвищ авторів, заголовків і ключових слів, містять повний набір бібліографічних відомостей: прізвища авторів; заголовки з відомостями, що належать до них; кількість сторінок та ілюстрацій; формат; назва серії; видавництво; ціна й ISBN. Описи містять вказівку на вагу видання (у грамах), а також координати тих гуртових фірм і розповсюджувачів із Німеччини, Австрії й Швейцарії, у яких можна придбати книгу. Довідник також має покажчики серій, видавництв та ISBN.

Наступним кроком у розвитку VLB став випуск 1987 р. першого "Покажчика підручників", що є в наявності (Verzeichnis lieferbarer Schulbücher, VLS), який містить усі зазначені в VLB підручники німецьких видавництв.

У 1988 р. одночасно з книжковим виданням користувачам було запропоновано електронний варіант на CD-ROM — "Актуальний покажчик книг", що є в наявності (VLB-Aktuell), котрий мав низку переваг: швидкий і ефективний бібліографічний пошук, різноманітність і багатоаспектність пошукових ознак, можливість подальшого опрацювання знайдених даних і багатократність їх використання. У 1990 р. було випущено п'ять випусків на CD-ROM, 1994 р. — дев'ять, згодом вони виходили щомісячно.

Від 1996 р. на електронних носіях випускають: "Покажчик наявних музичних видань" (Verzeichnis Lieferbarer Musikalien CD-ROM, VLM), "Покажчик видань східноєвропейських країн" (Verzeichnis Osteuropäischer Publikationen, VOP), "Покажчик розпроданих видань" (Verzeichnis Vergriffener Bücher CD-ROM, VVB), "По-

кажчик наявних електронних видань" (Verzeichnis Lieferbarer Elektronischer Medien CD-ROM, VLE), "Покажчик журналів", що є в наявності (Verzeichnis Lieferbarer Zeitschriften, VLZ), покажчик "CD Biblio", адресований покупцям книжкових магазинів [4].

Завершальним довідковим виданням у низці покажчиків на CD-ROM є "Адресна книга німецькомовної книжкової торгівлі" (Adressbuch für den deutschsprachigen Buchhandel CD-ROM), що випускається від 1952 р. Довідник містить майже 30 тис. адрес видавництв і книжкових магазинів Німеччини, Австрії та Швейцарії, а також закордонних книготорговельних підприємств, що торгують німецькомовною продукцією. В окремий розділ винесено книжкові магазини, що спеціалізуються на продажу нотних і музичних видань. Пошукові критерії — код видавництва, назва, власник, місцезнаходження (країна, місто), адреса.

Підготовка наведених видань на CD-ROM відбувається на основі електронної бази даних (VLBDAT1.DBF), що складається з шести основних розділів меню, кожен з яких розв'язує власні завдання. Основною позицією меню є розділ "Картотека" (KARTEI.DBF), що кумулює бібліографічні описи всіх книг, що є в наявності. Дані регулярно оновлюються. В описах розпроданих чи невиданих книг обов'язково роблять відповідні позначки.

Бібліографічні дані про розпродані видання кумулюють у розділі "Архів" (Archiv), що слугує основою для впорядкування електронного "Покажчика розпроданих книг". Описи розпроданих, але знову випущених як перевидання книг переносять із розділу в "Картотеку". Відомості про видання, що зазнали певних змін і коригування, становлять зміст розділу "Актуалізовані".

Уніфікації відомостей досягають завдяки використанню стандартної форми бланка. Розподіл елементів бібліографічного запису здійснюється в наведених вище послідовності категорій, що відповідають областям бібліографічного опису.

Подальший розвиток системи книготорговельної бібліографічної інформації Німеччини пов'язаний із введенням в дію сервера "buch+medien Online" в мережі інтернет (<http://www.buchhandel.de>) з можливістю інтерактивного використання електронної бази даних, що складається з таких розділів: "Покажчик книг", "Покажчик музичних видань", "Покажчик журналів", "Покажчик електронних видань", що є в наявності. На сервері розміщено БД "Адресна база даних: книжкова торгівля, торгівля нотними та музичними виданнями, антикваріат і видавництва" [3].

Формування електронної бази даних також здійснюється на основі методики, розробленої для підготовки друкованих й електронних покажчиків системи ННВ. До інформації, що надходить від видавництв і книготоргових підприємств, висувають ті самі вимоги оперативності, достовірності, повноти й уніфікації подання бібліографічних даних. Видавничі й книготорговельні фірми мають право вносити інформацію в кожний із перелічених покажчиків і одночасно створити власну сторінку на сервері, офіційно заявивши про це.

Якщо ННБ містить бібліографічну інформацію про видання, що є наявності в усій книжковій торгівлі Німеччини, то зазначені покажчики відбивають відомості про готівковий асортимент окремих гуртових книготорговельних компаній. Найвідомішим серед них є каталог KNOe найбільшої гуртової фірми Koch, Neff Oetinger Co. GmbH, заснованої понад 150 років тому, якій нині належить понад 55% гуртового книжкового ринку ФРН. Фірма має кілька філій, кожна з яких обслуговує власний регіон.

У щорічному каталозі компанії подають відомості про наявність книг в усіх філіях станом на початок липня поточного року. Видання 1999—2000 рр. складалося з чотирьох томів "Каталогу авторів", трьох томів "Покажчика предметних рубрик" і двох томів "Покажчика ключових слів і заголовків". У березні виходять доповнення до "Каталогу авторів" і "Покажчика предметних рубрик".

П'ять разів на рік виходить "Каталог коротких заголовків" із даними про терміни випуску видань і змінами цін на книги, що є в наявності. Спеціальний щорічник присвячено книгам кишенькового формату (Taschenbuch-Katalog), у першому томі якого вміщено покажчики авторів, заголовків і ключових слів, а у другому — покажчики серій і порядкових номерів томів із допоміжним покажчиком предметних рубрик. У березні та вересні виходять доповнення, що містять перелік новинок і запланованих на майбутнє півріччя видань. Фірма випускає тематичні каталоги: "Музика", "Книги до Великодня", "Книги для школи на складі", "Календарі та щорічники", "Діти й молодь", "Великодній літературний каталог" тощо.

Інша велика посередницька фірма — Georg Lingensbrink — від початку 1960-х рр. випускає каталог Libri, що також містить відомості про готівковий асортимент фірми. Основне видання — "Асортиментно-складський каталог" (Barsortiments-Lagerkatalog) — складається з "Каталогу авторів", "Каталогу заголовків" і "Покажчика предметних рубрик". На додаток до нього щовесни фірма випускає каталог "Новинки". Традиційним стало видання довідника "Книги кишенькового формату та серійні видання", у двох томах якого подано "Покажчик авторів", "Покажчик заголовків і ключових слів", "Покажчик предметних рубрик" і "Покажчик серій". Бібліографічні записи містять мінімальний набір даних: прізвища авторів, заголовки і відомості, що належать до нього, назва і номер серії, ідентифікаційний номер фірми (Libri-number) і ціна. Для майбутніх новинок зазначають місяць і рік випуску, а в круглих дужках позначають літеру "N".

Для замовлення видань за каталогами фірма розробила для покупців спеціальну форму-листівку на одну назву. Каталог разом із комплектом таких листівок книгопродавці купують безпосередньо у

фірми. Компанії KNO і Libri каталогізують власну продукцію вже впродовж кількох десятиліть і нині мають у розпорядженні якнайповніші банки даних.

Фірма KNO також ініціювала розроблення спеціальної книготорговельної класифікації "Систематизація товарних груп у книжковій торгівлі" (Warengruppen-Systematik für den Buchhandel) для організації й тематичної структуризації електронних баз даних. Відповідно до класифікації всі види видавничої продукції групують у дев'ять розділів (останній — "Вільна область"), що, зі свого боку, поглиблюють тематичні характеристики ще двома рівнями розподілу. Організований у такий спосіб тризначний тематичний шифр доповнюють однозначним кодом, що позначає матеріально-конструктивну форму видання.

Перший варіант класифікації затверджено 1994 р., другий, виправлений, — 1997 р. Тематичне угруповання "товарних груп" є обов'язковим для всіх суб'єктів німецького книжкового ринку, що сприяє уніфікації обміну бібліографічними даними у друкованому та електронному форматах.

Провідною гуртовою організацією у Східних землях Німеччини, як і раніше, залишається Лейпцизька комісійна та гуртова книжкова торгівля (Leipziger Kommissions- und Großbuchhandels, LKG), що змінила юридичний статус і стала товариством з обмеженою відповідальністю. Вагоме значення наразі має і "Складський каталог ЛКГ" (Lagerkatalog, LKG), що виходить щорічно у двох томах і містить інформацію про наявність книг у товаристві станом на початок березня поточного року. Каталог охоплює покажчики авторів, заголовків, збірок і серій, ключових слів і предметних рубрик. Бібліографічні описи містять повний набір бібліографічних елементів і доповнені номерами замовлення LKG Ltd. Майбутні новинки позначено зірочкою, а в описах вказують запланований квартал випуску [5].

Висновки. Пройшовши тривалий і важкий шлях становлення й розвитку, книготорговельна бібліографія Німеччини зобов'язана своєю появою Г. Віллеру, який втілював у життя ідею видання каталогів, що поклали початок національній бібліографії, а також В. Хейнзіусу і Й. Хінріксу, завдяки яким побачили світ одні з перших бібліографічних покажчиків, а також було сформовано систему поточних бібліографічних видань.

Одна з визначальних тенденцій сучасної бібліографічної діяльності полягає у створенні загальнонаціональних бібліографічних баз даних, що відбивають сукупний видавничий репертуар (завдання національного поточного бібліографічного обліку) й книготорговельний асортимент в усіх формах його руху. Отже, книготорговельна бібліографія Німеччини продовжує вдосконалюватися.

Список використаної літератури

1. *Книговедение. Энциклопедический словарь* / Ред. коллегия: Н. М. Сикорский (гл. ред.) и др. — Москва : Советская энциклопедия, 1982. — 664 с.
2. *Грузинова Л. Б. Иностранная библиография : конспект лекций* / Л. Б. Грузинова. — Москва : Мир книги, 1995. — 64 с.
3. *Грузинова Л. Б. Библиография в зарубежных странах : конспект лекций* / Л. Б. Грузинова, Н. Г. Каменская. — Москва : Изд-во МПИ, 1988. — 60 с.

4. *Афонін О. В.* Українська книга в контексті світового книговидання / О. В. Афонін, М. І. Сенченко. — Київ : Кн. палата України імені Івана Федорова, 2009. — 277 с.
5. *Лисицина Н. А.* Деятельность Библиографической секции ИФЛА в области международного профессионального сотрудничества / Н. А. Лисицина, И. Г. Хомякова // Культура и образование. — 2014. — № 10, окт. — Режим доступа: <http://vestnik-rzi.ru> (дата обращения: 01.03.2015). — Загл. с экрана.

Mykola Senchenko
Book trade bibliography of Germany

The article considers some aspects of the development of the German book industry, in particular the book distribution and the formation of the book trade bibliography. Analysis of the source base shows that despite the significant experience of publishers and booksellers in Germany, in the Ukrainian research field little attention is paid to the history and modernity of the book trade bibliography of this country.

The history of the formation of catalogs is analyzed, starting from the announcements of itinerant booksellers, fair catalogs of the 16th century, in particular the Frankfurt and Leipzig catalogs; bibliographic catalogs, reflecting the proposals of auctions and antique shops of the 17th century, the first specialized book trade periodicals of the 18th century to modern indexes.

The activities of the Exchange Union of German Booksellers, founded in 1824 in Leipzig, which occupies a special place in the history of book trade bibliography in Germany, and the German Library in Leipzig, the founding of which in 1912 marked the beginning of the next stage in the development of national bibliography, a single system of bibliographic indexes produced by the library.

Keywords: book trade bibliography; publishing bibliography; bibliography theory; history of book trade bibliography; book catalogs; foreign bibliography

References

1. Sikorskiy N. M. (gl. red.). (1982). *Knigovedenie. Enciklopedicheskij slovar'*. Moskva: Sovetskaya enciklopediya.
2. Gruzinova L. B. (1995). *Inostrannaya bibliografiya : konspekt lekcij*. Moskva: Mir knigi.
3. Gruzinova L. B. and Kamenskaya N. G. (1998). *Bibliografiya v zarubezhnyh stranah : konspekt lekcij*. Moskva: Izd-vo MPI.
4. Afonin O. V. and Senchenko M. I. (2009). *Ukrayinska kniga v konteksti svitovogo knigovidannya*. Kyiv: Kn. palata Ukrayini imeni Ivana Fedorova.
5. Lisicyna N. A. and Homyakova I. G. (2014). *Deyatel'nost Bibliograficheskoy sekcii IFLA v oblasti mezhduнародного профессионального сотрудничества. Kultura i obrazovanie*, № 10, okt., [online]. Available at: <http://vestnik-rzi.ru> [Accessed: 01.03.2015].

Надійшла до редакції 23 лютого 2021 року

УДК 655.4/5(100"2019"(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.2(295).10-15

Михайло Онищук,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу моніторингу ЗМІ Книжкової палати України,
e-mail: zmi@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-002-1340-1538>

Лариса Татарінова,
старший науковий співробітник
відділу моніторингу ЗМІ Книжкової палати України
e-mail: larysa@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-002-7950-7773>

2019: найуспішніший рік для книговидання перед пандемією COVID-19

Пандемія COVID-19 внесла суттєві корективи в діяльність кожного із секторів креативної індустрії. Однією з найуразливіших стала галузь книговидання. Криза триває й нині, а отже зарано узагальнювати збитки та втрати у цій сфері.

У статті досліджено тенденції розвитку світового книговидання 2019 р. перед пандемією COVID-19, розглянуто основні показники видавничої галузі у провідних країнах світу. На основі аналізу звітів національних асоціацій видавців висвітлено особливості розвитку видавничої справи, співвідношення друкованої й електронної книг, роль і місце аудіокниги в сучасних умовах.

Доведено, що нині самвидав становить потужну конкуренцію традиційному книговиданню й розповсюдженню, а в умовах технологічного прогресу може стати загрозою для усталених моделей публікації.

Ключові слова: видавнича галузь; видавництво; друкована книга; електронна книга; аудіокнига; самвидав; книжковий ринок; асоціація видавців

Постановка проблеми. Упродовж 2019 р. у книжковій індустрії була виразною тенденція до зростання обсягів книговидання, появи його нових форм і способів в умовах викликів цифрової епохи. Пандемія COVID-19 негативно вплинула на всі сфери економіч-

ного, суспільно-політичного та соціального життя провідних країн світу. Дослідження аспектів розвитку книжкової індустрії 2019 р. дає змогу здійснити порівняльний аналіз її динаміки напередодні пандемії COVID-19, що й зумовлює **актуальність** статті. Здо-